

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za slavistiko

IRMA DEMIĆ

*Pojedinac i društveni sistem u **Tvrđavi** Meše Selimovića*

Diplomska naloga

Študijska smer: Južnoslovanski študiji (bolonjski študij 1. stopnje)

Mentorica: izr. prof. dr. Đurđa Strsoglavec

Ljubljana, 2014

ZAHVALA

Zahvaljujem svojoj mentorici, izr. prof. dr. Đurđi Strsoglavec na svoj ponuđenoj stručnoj pomoći i savetima oko izrade ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem i mojim roditeljima, koji su mi omogućili studiranje i koji su me bodrili i podržavali sve vreme mog studija.

Pojedinac i društveni sistem u *Tvrđavi* Meše Selimovića

U diplomskom radu prikazana je analiza odnosa između pojedinca i društvenog sistema tj. vlasti u državi u romanu *Tvrđava* Meše Selimovića. Cilj rada je utvrditi i na primerima pokazati svojevrsnu naivnost i verovanje ljudi u vlast te hrabrost pojedinca da se takvoj vlasti suprotstavi. Prilikom analiziranja tog dela, naišla sam na poteškoće u razumevanju samog dela i toga što je pisac želeo da kaže. Ali nakon ponovnog čitanja, uspela sam prepoznati teme, koje se pojavljuju u romanu, a koje bi mogli jednostavno povezati i sa temama aktuelnog života. Prvi deo rada posvećen je teoriji, počevši od biografije autora pa do detaljnog opisa sadržaja romana. Nastavila sam sa analizom tema, koje sam pronašla u romanu i analizom najbitnijih likova. Drugi deo rada posvećen je društvenom sistemu u *Tvrđavi*, koji se oslanja na sažetu analizu odnosa čoveka i vlasti. Ovim diplomskim radom pokušala sam utvrditi koliki uticaj ima vlast na običnog čoveka i koliko je pojedinac hrabar, tj. može biti hrabar, da se suprotstavi sistemu.

Ključne reči: *Tvrđava*, roman, pojedinac, društveni sistem, analiza

Individual and the social system in *The Fortress* by Meša Selimović

The thesis of this work shows the analysis of the relationship between the individual and the social system ie. authorities in the country in the novel *The Fortress* by Meša Selimović. The aim is to identify and to show examples of naivety and belief of people in power and the courage of an individual to oppose such government. When analyzing this novel, I encountered difficulties in understanding the novel and the fact what the author wanted to say. But after re-reading, I was able to identify topics that appear in the novel, and that they could easily be connected with the topics of the current life. The first part is dedicated to the theory, starting with the biography of the author and to the detailed description of the content of the novel. I continued with the analysis of themes I found in the novel and analysis of the most important characters. The second part is dedicated to the social system in *The Fortress*, which relies on a summary analysis of the relationship of man and government. This thesis tried to determine how much influence the government has on the common man and how one is brave enough, ie. can be brave, to stand up to the system.

Key words: *The Fortress*, novel, individual, the social system, analysis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	6
2. O MEŠI SELIMOVIĆU.....	8
3. SADRŽAJ ROMANA <i>TVRĐAVA</i>	11
4. TEME ROMANA.....	15
5. LIKOVI U ROMANU.....	19
5.1 Lik Ahmeta Šabe.....	19
5.2 Ostali likovi.....	20
6. DRUŠTVENI SISTEM U <i>TVRĐAVI</i>	24
7. ZAKLJUČAK.....	28
8. POVZETEK.....	31
8.1 Resumen.....	32
9. IZVORI I LITERATURA.....	33

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada jeste proučavanje pojedinca i društvenog sistema u *Tvrđavi* Meše Selimovića. U radu pokušaćemo što razumljivije predstaviti Selimovićevo drugo najznačajnije delo posle *Derviša i smrti*. Rad je zasnovan na analizi odnosa između pojedinca i vlasti u romanu, a takođe će se proučavati i samog pojedinca, te njegov odnos prema vlasti u državi. U prvom delu diplomskog rada prevladava teorija, gde se opisuje život autora i njegov književni opus, nakon kojeg sledi detaljniji opis sadržaja romana. Predstaviti ćemo i neke od najbitnijih tema, kojima se možemo susreti u delu. Drugi deo diplomskog rada sastavljen je od prezentacije glavnog lika romana i nekih likova koji su imali velik uticaj na Ahmeta Šabu. A završava sa, možemo reći najbitnijom tačkom ovog diplomskog rada tj. analizom društvenog sistema u romanu *Tvrđava*.

Pretpostavljam, da se odnos između pojedinca i društvenog sistema zasniva na pozitivnom mišljenju i na tome da vlast odnosno država pomaže pojedincu te da ga ne prezire.

Temu ovog diplomskog rada izabrala sam iz razloga jer sam u poslednje vreme pročitala mnogo citata, koji su vezani za Mešu Selimovića i za njegova dela, jer se najčešće upotrebljavaju citati iz njegovih romana. Oduševili su me, jer sam mogla prepoznati trenutne situacije kako u društvenom tako i u ličnom životu. To me je i ohrabrilo, da sam se, uprkos tome što su već mnogi učinili, odlučila proučiti jedno od Selimovićevih najpoznatijih dela. *Tvrđava* je isto tako jedan od onih romana, koji se može čitati uvek iznova i svaki put saznati nešto novo, što se prvim čitanjem ne može uočiti. A svako ponovno čitanje donosi i novo razumevanje romana.

Meša Selimović prvo je bio pisac proze sa ratnom i savremenom tematikom, ali se najviše pamti po svojim delima, u kojim se vraća u prošlost i bavi se pitanjima savremenog čoveka. Tako možemo takođe pretpostaviti da je *Tvrđava* bila napisana kao polubiografski i društveno kritički roman, što ćemo na kraju ovog diplomskog rada i potvrditi odnosno odvrnuti.

Nadam se da ću svojom analizom ovom drugog najpoznatijeg romana Meše Selimovića doći do zanimljivim rezultata i zaključaka o odnosu između pojedinca i vlasti.

2. O MEŠI SELIMOVIĆU

Paši i Aliji Selimoviću, 26. aprila 1910 u Tuzli, rodio se sin Mehmed, potonji Meša. Imali su još tri kćerke (Mulija, Safija i Fadila) i dva sina (Šefkija i Teufik). Odrašće u tuzlanskoj mahali i tu će čuti i prve priče o svome poreklu koje će se duboko urezati u njegovo pamćenje.

Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Tuzli. U četvrtom razredu tuzlanske gimnazije izdavao je školski list *Prvijenče* i u njemu je objasnio svoju prvu priču. Svirao je na gitari, igrao fudbal, plivao. U školi je osvajao nagrade za pismene sastave. Družio se, takoreći, isključivo sa Srbima. Jednostavno, progonila ga je priča koju je u kući svojih roditelja čuo: da su njegovi prapreci prešli u islam da bi sačuvali imetak... Smatrao je da će se na taj način vratiti svojim etničkim korenima. (Popović 2009: 11).

Veliku maturu položio je školske 1928/29. Između studiranja u Zagrebu i Beogradu, opredelio se, bez dvoumljenja, za Beograd. Prava ga, očito, nisu oduševljavala. Početkom naredne školske godine, piše molbu rektoru Beogradskog univerziteta da mu dozvoli prelaz sa Pravnog na Filozofski fakultet, koji mu je rektor odobrio. Na studijama su Mehmeda Selimovića prijatelji iz Hercegovine prozvali Meša i to ime zadržao sve do smrti.

Prvi deo diplomskog ispita iz jugoslovenske književnosti polagao je 1933, a tema pismenog zadatka bila je »Jovan Jovanović Zmaj i Đura Jakšić kao liričari«. Diplomirao je u martovskom roku 1934. godine. (Popović 2009: 15).

U gimnaziji, gde radi kao nastavnik, sreće Desanku Đorđić, koja je honorarno predavala gimnastiku. Poticala je iz ugledne srpske tuzlanske porodice. Profesorski ispit položio je 1939 godine, kada je takođe hteo da ozvaniči svoju vezu sa Desom Đorđić. Porodica se, međutim, protivila. Ne zato što je Srpkinja, već zato što je gimnastičarka. Primljen je u članstvo Komunističke partije Jugoslavije, a u maju 1943. godine odlazi na oslobođenu teritoriju. U partizanima se oženio Desom Đorđić.

Jedan od značajnijih događaja u Selimovićevom životu bilo je streljanje njegovog starijeg brata Šefkije. Osuđen je na smrt zato što je uzeo krevet, orman, stolicu i još

neke sitnice iz Odsjeka za raspolaganje zaplenjenom neprijateljskom imovinom. Za to je saznao štab 3. korpusa, čiji je komandant Vlado Popović zatražio da se »zbog pljačke narodne imovine, Šefkija Selimović uhapsi«. Bratu Meši iz zatvora, pred streljanje, poručio je da je nevin.

S vremenom će ova trauma – streljanje brata – postati ono duhovno i moralno jezgro od koga je satkan jedan od najvećih južnoslavenskih posleratnih romana – knjiga o ljubavi i mržnji, dogmi i životu – *Derviš i smrt*. (Popović 2009: 24).

1945. godine, rodila mu se kćerka Slobodanka, a zatim u Beogradu, igrom slučaja, upoznaje Daroslavu – Darku Božić, dvadesettrogodišnju kćerku Živorada Božića, divizijskog đenerala bivše jugoslovenske vojske, zbog koje je napustio svoju ženu. Sa Darkom se venčao krajem marta. U junu su dobili kćerku Mašu, a u septembru Meša je dobio treću kćerku Jasenku.

U to vreme piše prozu, u novopokrenutom beogradskom časopisu *Naša književnost*. Tu je objavio svoju prvu pripovetku »Pjesma u oluji« čija je tema iz narodnooslobodilačkog rata, 1946. godine sarajevska izdavačka kuća »Svjetlost« objavljuje njegovu prvu knjigu *Uvrijeđeni čovjek*. Aktivno učestvuje u književnom životu Sarajeva. Te godine dobio je nagradu vlade Bosne i Hercegovine za rad na književnosti. U preporuci Udruženja pisaca BiH Savezu književnika Jugoslavije, stoji i: »Selimović Meša nije napisao mnogo ali njegove pripovijetke odaju dobrog pripovijedača koji zna da interesantno obradi temu i da joj da umjetnički izraz i oblik. Ove odlike naročito dolaze do izražaja u njegovim pripovijetkama »Jedna će četa ostati«, »Veliko srce« i »Uvrijeđeni čovjek«. Njegovi književni prikazi iako još ne pokazuju staloženije sagledavanje djela koje prikazuju ipak su pisani sa poznavanjem stvari i analitičkim prilaženjem... [...]«. (Popović 2009: 28).

U časopisu »Svjetlost« objavljuje svoj prvi roman *Tišine* (1961), koji je bio prvo njegovo delo prevedeno na makedonski, pa potom na slovenački jezik. (Popović 2009: 39). Zatim objavljuje zbirku pripovedaka *Tuđa zemlja* (1962) i kratki poetski roman *Magla i mjesečina* (1965). Iako su to bila već sasvim zrela ostvarenja, njihova vrednost uočena je tek kada se pojavio roman *Derviš i smrt* (1966), koji povezuje

drevnu mudrost s modernim misaonim nemirima. Sve te kvalitete Selimović je ponovio i u sledećem romanu, *Tvrđava* (1970), koji nas vraća u još dublju prošlost, u XVII vek. Tvrđava je tu i stvarnost i simbol, a kao simbol ona je »svaki čovjek, svaka zajednica, svaka ideologija« (Deretić 1983: 628). zatvorena u samu sebe. Izlazak iz tvrđave istovremeno je ulazak u život. Kao i prethodni roman, i *Tvrđava* je ispunjena verom u ljubav, koja je shvaćena kao most što spaja ljude bez obzira na različitost uverenja, civilizacija i ideologija.

Za svoja dela Selimović je dobio niz najviših priznanja: Njegoševu nagradu, NIN-ovu i nagradu AVNOJ. U junu 1981. godine beogradski časopis *Delo* objavljuje poslednji tekst koji je Selimović napisao: »Sloboda umetničkog stvaralaštva«, u kome pisac kaže: »Politička i društvena sloboda umetnosti nisu ničiji pokloni već neophodnost razvitka našeg socijalizma...« (Popović 2009: 136).

Meša Selimović umro je 11. jula 1982. godine, a sahranjen je 14. jula u Aleji zaslužnih građana Beograda na Novom groblju.

3. SADRŽAJ ROMANA *TVRĐAVA*

Roman *Tvrđava* napisan je 1970. godine. Selimović objašnjava, kako je »*Tvrđava svaki čovjek, svaka zajednica, svaka država, svaka ideologija*«. (Deretić 1983: 628).

Radnja romana smeštena je u muslimansku sredinu XVII veka, posle Hoćinske bitke u Rusiji 1621. godine. Glavni lik, Ahmet Šabo, je mladi učitelj, koji je služio u vojsci, i nakon rata počinje nov život bez porodice- otac, majka, sestra i tetka, svi su pomrli od kuge. Ahmet ne želi pričati o ratu i o ubijanju, jer mu to ne vredi ništa, što i sam kaže: »*Ne vrijedi pričati o strašnom ubijanju, o ljudskom strahu, o zvjerstvima i jednih i drugih, ne bi trebalo pamtiti, ni žaliti, ni slaviti. Najbolje je zaboraviti, da umre ljudsko sjećanje na sve što je ružno, i da djeca ne pjevaju pjesme o osveti.*« (Selimović 1986: 7). Kad se vratio pred svoju kuću, sreo je Tijanu, koja će kasnije postati njegova žena, najveći oslonac i pravi životni saputnik. Ona se nikada ne ljuti na njega, i nije joj važno što su siromašni, jer njihova uzajamna ljubav daje smisao njihovim životima. O Tijani i njihovoj ljubavi, Ahmet Šabo govori u nekoliko navrata:

»*Hiljadu nećijih srećnih časaka biće kao ovaj, ali ovaj nikada više. Hiljadu tuđih ljubavi biće kao ova, ali ova nikada više. Nikada: jedina konačnost. Prvi put znam šta je sreća, osjećam je, vidim, mirišem.*« (Selimović 1986: 61)

»*A opet sam bio srećan: nećemo biti bogati u novcu, ali ćemo biti najbogatiji u ljubavi; ne bojim se života ni ljudi, bojim se samo da me se tvoje srce ne zasiti; bio sam sâm, sad imam svoj svijet, kao da sam osvojio svoju planetu; spriječiću svakoga ko htjedne da proдре u naše carstvo, da ne bi ugrozio naš mir.*« (Selimović 1986: 84)

»*Dao sam joj sve što nisam našao u životu, a bez čega ne mogu. Čak se i umanjujem pred njom, da bi ona bila veća, i ja pomoću nje. Bogato je darujem, da bih mogao da uzmem. Ja sam osujećen, ona je ostvarena, i tako sam obeštećen. Ona mi namiruje izgubljeno, i dobijam više nego što sam želio da imam. Moje želje su bile maglovite i rasute, sad su sakupljene u jednom imenu, u jednom liku, stvarnijem i ljepšem od mašte.*« (Selimović 1986: 185).

»Prvi snijeg, tiha priča, ludo djetinjstvo, paučinasta sreća, san o lijepom. [...], govoriću joj koliko je volim i koliko se radujem životu. Hodaćemo, bez razloga, radovaćemo se, bez razloga, smijaćemo se, bez razloga, s jednim jedinim razlogom, što smo živi i što se volimo. A kud ćeš veći razlog!« (Selimović 1986: 293)

Ahmet Šabo počinje da radi kod Mule Ibrahima, čoveka, kojeg je spasio u ratu. Kasnije, Tijana i Ahmet očekuju prinovu. Ahmet u nadi, da će naići na bolji posao, odlazi na sijelo, koje se održava kod hadži Duhotine. Sijelu prisustvuju i ljudi od uticaja, a Džemal Zafranije koristi priliku i izaziva Ahmeta, koji tada progovori i kaže svašta, što ne bi trebao, tj. da na sijelo nisu pozvani oni koji to najviše zaslužuju, iako je govorio istinu. Nikome se to nije svidelo, jer nisu hteli da čuju istinu. Tako su Ahmeta te iste noći pretukli, a kući ga je doveo Mahmut. Ubrzo nakon tog događaja, biva otpušten s posla, jer se i Mula Ibrahim plašio za svoj položaj. Ahmet traži novi posao, ali mu to baš ne polazi za rukom, jer ga niko ne želi primiti nakon one noći na sijelu. Mula Ibrahim odluči mu pomoći, tako što zamoli brata serdara Avdage, Muharem agu da primi Ahmetovu ženu Tijanu na posao.

Tijana u međuvremenu pobaci, pa je Ahmet teši: *»Da nisam našao tebe, bio bih ljut na život, pa ne bih imao ništa, kao ni sada, ali ne bih znao šta je sreća. Zbog tebe se ne osjećam poražen, niti mislim na osvetu. Mislim samo na tebe, želim jedino da se vrati osmijeh na tvoje blijede usne i zdrava boja u tvoje obraze. [...] Nikad te više neću ostaviti samu, sve što se desi, desiće nam se zajedno.« (Selimović 1986: 148).*

Tu se pojavljuje i student Ramiz, koji uveće drži propovijedi u Alipašinoj džamiji, govoreći sirotinji ono što pametan čovek nikad ne govori javno. Ahmetovo mišljenje o njemu je sledeće: *»Nikad ni od koga nisam čuo toliko oštarih riječi, toliko prezira prema ljudima na vlasti, toliko ludog slobodoumlja, kao te večeri, slušajući vatrenog al-azharskog studenta, koji nije znao šta je strah, ili nije znao šta je vlast. Rekao je, sjećam se i sad svog zaprepaštenja, da postoje tri velike strasti, alkohol, kocka i vlast. Od prve dvije ljudi se nekako mogu izlječiti, od treće nikako.« (Selimović 1986: 168).*

Zbog tih svojih reči, student Ramiz uhapšen je i zatvoren u tvrđavu. Ahmet i Tijana bili su na njegovoj strani, na strani nedužnog čoveka što je očito i iz Tijaninih reči:

»Teško državi za koju je opasan jedan jedini čovjek. A nije on opasan po državu, već po nekoga ko misli da je država.« (Selimović 1986: 216). A i Ahmeta je progonila misao na nedužno zatvorenog Ramiza: *»Ništa ne mogu učiniti, ali mislim. Toliko mogu. Mučiću se mišlju o dobrom čovjeku koji u tvrđavi čeka smrt. Misliću i zaboraviti.«* (Selimović 1986: 227). A Džemal Zafranija rekao je: *»Niko nije ni protiv toga što je on držao predavanja, riječ je svakome slobodna, ali se taj bezvjernik i neznanica usudio da ljudima govori najstrašnije stvari, koje časan čovjek ne može ni ponoviti. [...] Taj bjesomučnik je napadao naše zakone, vjeru, državu, čak i presvijetlog cara.«* (Selimović 1986: 230).

Šehaga je želio spasiti Ramiza, da bi mogao opravdati gubitak svoga sina. U pomoć zove Ahmeta i Osmana Vuka, kako bi oteli Ramiza iz tvrđave: *»Kako bi bilo da im ga otmemo? Pocrkali bi od bijesa! [...] Treba da spasemo jednog čovjeka iz tvrđave.«* (Selimović 1986: 267). Otmica se dogodila uoči Bajrama. Taj Bajram su ljudi zapamtili po tom događaju, zato su mnogi govorili: *»Ni tvrđava više nije tvrđava. Nekad je bila sigurnija nego grob, sad je han na raskršću. Svratiš, kao taj Ramiz, malo posjediš, odspavaš ako hoćeš, odmoriš se, pa izađeš kad ti dosadi [...], postala je nepotrebna, važniji krivci mogu izaći kad hoće, a nevažnije ne treba ni zatvarati.«* (Selimović 1986: 287). Nakon toga što su ga oslobodili tvrđave, serdar Avdaga želi saznati ko je krivac, pa ispituje sve redom, a najviše su mu bili sumnjivi Ahmet Šabo i Mahmut. Bio je vrlo uporan, sve dok ga nisu ubili: *»A onda se sve riješilo događajem koji niko nije mogao očekivati. Treći dan poslije onog mučnog razgovora, serdar Avdaga je iza jacije ubijen kod Darive. Pričalo se da ga je sačekao razbojnik Bećir Toska, kad se Avdaga vraćao od dizdara kroz mračnu klisuru, i ubio iz puške.«* (Selimović 1986: 405). Nakon toga, Ahmet, Osman Vuk i Šehaga odlaze na daleki put, u Venedik, gde se Šehaga priseća svoga sina. Ahmeta boli daljina između njega i Tijane, pa sam sebi govori: *»boli me daljina između nas, boli me prazno vrijeme bez nje. Bio sam sâm i izgubljen dok je nisam našao, srećna zvijezda me dovela do nje. [...] Ona je zemlja koja me hrani sokovima, ona je vazduh koji udišem, ona je sunčana strana moga života.«* (Selimović 1986: 414).

Šehaga je želio osvetu za svog sina, nažalost mu to nije uspjelo, jer ga je neko otrovao i na kraju je umro. »U Šehagi se javila potreba za zavičajnom toplinom, ovdje u tuđini, ili potreba za ljudskim govorom. [...] Njegova mržnja prema zavičaju i prema ljudima, bila je samo povrijeđenost. A kad je misao o osveti izbljedela pred blizinom smrti, isplutala je sama od sebe njegova skrivena suština, ljubav prema korijenu i čežnja za blizinom ljudi. [...] Ljubav je ipak jača od svega.« (Selimović 1986: 434). A Ahmeta je i dalje mučila jedna misao: »Vidio sam smrt moćnog čovjeka, ubila ga je tuga, vidio sam možda, ubistvo iz daljine, vidio sam ljudsku mržnju, a mislio sam samo na jedno: da li mu je posljednja misao bila osveta ili ljubav? [...] Odlučio sam se za ljubav. Manje je istinito, i manje vjerovatno, ali je plemenitije. I ljepše: tako sve ima više smisla. I smrt.« (Selimović 1986: 436).

Saznaje se, da je Ramizovu otmicu osmislio Osman Vuk, koji je uvek na straži, kao zatvorena tvrđava. Ahmet i Tijana opet očekuju dete, a ljudi još uvek plaćaju danak i odlaze u vojsku, osim seljana iz Župče. Mula Ibrahim nije zaboravio na Ahmeta. Našao mu je jeftin stan, malen ali sasvim dovoljan za njih dvoje sa Tijanom, i posao dečjeg učitelja za Ahmeta, koji decu uči čitanja i pisanja, a među kojima se ponekad nalazi i Mahmut Neretljak.

Roman se završava Ahmetovom mišlju o sudbini dece koju uči: »Hoće li i ova moja djeca ići tim istim putem, kad odrastu? Hoće li živjeti glupo kao i njihovi očevi? Vjerovatno hoće, ali u to neću da vjerujem. Neću da vjerujem, a ne mogu da se oslobodim strepnje.« (Selimović 1986: 444).

4. TEME ROMANA

Možemo reći da je osnovna tema ovog romana univerzalna –odnos između pojedinca i društva. Osim odnosa između pojedinca i društva, u romanu smo otkrili još nekoliko dodatnih tema, koje ćemo detaljnije predstaviti u nastavku.

U romanu velikim delom koriguje misao iz *Derviša i smrti* o čovekovom neprestanom gubitku, nakon kojeg se traži put ka sreći, i pronade se u ljubavi. Ali to je prvenstveno, kako je i sam autor zapisao u napomeni, roman o Ahmetu Šabi: »*Glavni junak romana, Ahmet Šabo, želi da nađe most do drugih ljudi, da izađe iz tvrđave, jer zna, razdvaja nas i uništava mržnja, održaće nas samo ljubav, ili makar vjera da je moguće ma kakvo sporazumijevanje među pojedincima i zajednicom. Vođen tom vjerom i željom, on ostaje vedar i moralno čist.*« (Rotar 1985: 145).

»Meša Selimović razvija u ovom delu jednu viziju života u ljudskom svetu za koju već naslovom nalazi tvrd, odsečan, veoma »predmetan« pojam: Tvrđava. Kao srednjevekovna utvrđenja sa kulama, stražarima, sa pokretnim mostovima i uskim stazama, žive ljudi; odvojeni i kad su u mnoštvu, sami i kad su *gomila*, u stavu odbrane i kad su na izgled spokojni i moćni iza svojih zidova. Jednu od takvih *tvrđava* podigao je i glavni junak romana, Ahmet Šabo, koji je pokušao da na zemljinom šaru bude nezavisan i svoj, nalazeći u tome svojevrsnu veličinu. Ahmet Šabo pokušao je da živi neku vrstu »čistog« života. Ali, u početku beše: Tvrđava. Tvrđava je za Ahmeta Šabu bila njegova žena Tijana – lekovito sklonište sačinjeno od njenih reči, njenog tihog i blagog razumevanja [...]. Tvrđava je i mogućnost da on, tako sam, udaljen od onog što većinu ljudi privlači i pokreće, bude njoj okrilje i zaštita.« (Eregić 2000: 87 – 90).

Jer je radnja romana postavljena u 17. vek, možemo postaviti pitanje, zašto je Selimović odabrao baš 17. vek, kad je u napomeni rekao, da želi sada napisati »roman o našem savremenom životu«. *Sve ono o čemu se govori u Tvrđavi, od Hoćinskih tj. ma kojih ratnih iskustava, ljudskih kriza, do sukoba pojedinaca sa društvom, sa*

sredinom u kojoj živi, sve je to rezultat općeljudskog povijesnog iskustva, i sve se može desiti u ma kojem društvu i u bilo koje vrijeme. (Nedjeljna lektira: 3'5"). To bi mogle biti okolnosti, koje su odlučile, da je Selimović odabrao tu vremensku definiciju.

Jedna od tema dvaju najvećih romana Meše Selimovića, *Derviša i smrti te Tvrđave* jeste i pitanje statusa Bosne u njegovim romanima.

»*Tvrđava* se može odrediti i kao rasprava o aktuelnim temama kao što su rat i gubitak, čovek i moć, žrtva i osveta, bes i strah, ali i ljubav. Autor je nastojao da prikaže sukob pojedinca sa ideologijom države, ali naglašava i samoreprezentaciju Bosne, dakle, kulturni identitet vidi kao posledicu interakcije zajednica/društava. Baš u *Tvrđavi* se kao uzor Bosne kao kulturno-istorijski sistem demonstrira mogućnost iznijansiranih vidova gradskog života. Venčanje hrišćanke Tijane sa Ahmetom i njihov zajednički život u Sarajevu prikazani su kao mogući, iako se radi o izuzetku u izrazito muslimanskom okružju. Za karakterizaciju Bosne koriste se veze između Bosne i Venecije, koje simbolizuju kulturnu drugost. Selimović naglašava mešavinu orijentalne i slovenske tradicije tipične za Bosnu (stilom, jezikom i specifičnim načinom pripovedanja): Ahmetova i Osmanova nastojanja da u tuđini pričom prizove zavičaj sa njegovim prisnim zvucima i time otrovanom Šehagi olakšaju umiranje. Bosna je zamišljena kao kulturni prostor sa izraženim elementima orijentalno-islamske tradicije, ali se ne uspostavlja suprotnost između religije i nacionalnosti, već se dovodi u ravnotežu ono između. U vezi konteksta, može se reći da je Selimović osmanskim dobu u Bosni pružio prostor u pamćenju, a u vezi tvrđave, odnosi se na mogućnosti samoostvarenja pojedinca kad napusti svoju tvrđavu. Tu nalazimo dobitak u smislu individualne slobode (Ahmet Šabo doživljava sreću samo kao pojedinac, zahvaljujući snazi žene Tijane, koja nadoknađuje i u posve teškim trenucima nepostojeći mir) ali i gubitak tj. opasnost da se zaluta u nepreglednom svetu.« (Lešić, Martinović 2010: 29-33).

Još jedna od mogućih tema u romanu *Tvrđava* povezana je sa mirisom i načinom na koji je Selimović želeo povezati i opisati scene u romanu. Jedna od takvih scena je kad bogati trgovac hadži Fejzo pozove Ahmeta u svoju radnju na razgovor. Ahmet se

priseća: *»I ranije me susretao s osmijehom i lijepom riječju, a tada me zaustavio na sokaku, rekao da je o svemu obaviješten, i pozvao me u svoju magazu, da porazgovaramo. [...] uveo me u sobu zastrtu ćilimima, sa sećijama oko zidova, s debelim zastorima na prozorima. Nije razgrnuo zastore, da pusti danje svjetlo, već je upalio svijeće u bakrenim i srebrnim čiracima, i odmah se osjetio ugodan miris, jer su svijeće, izgleda, natopljene mirisnim uljima. Zapalio je i zrno tamjana.*

- Volim mirise – rekao je. – Brane nas od sirovog vonja. Oni su prava duša stvari. Čak i ljudska duša ima svoj miris.« (Selimović 1986: 113).

Sledeća scena u kojoj se može videti upotreba mirisa da bi se detaljnije opisala scena, jeste kada Ahmet zagrlji svoju uplašenu ženu Tijanu, i kada ga obuzme njen miris: *»I podignem je, kao dijete, pažljivo je okujem objema rukama, osjećam je toplu i zaobljenu uza se. Dodirujem bradom i obrazima: mlada. Mirišem je kao cvijet: miris čist i drag. Najljepša žena u gradu, rekao sam. i jeste, zaista, i ne samo u ovom gradu. I znam da mogu sve u životu, zar je teško živjeti, s njom. I šapćem joj nesuvisle riječi dragosti. A ona se pribila uz mene, kao uplašeno kuće uz kujine sise, i krije lice od života, od straha, sitna kao igračka, nečujna, kao san.[...] Držim je na rukama, nju i ono treće što se naliva njenom krvlju, kao mali vukodlak, i njišem je polako, polako, da je odvojim od svijeta, od straha, od ružnog sjećanja, da ostanem samo ja, svuda oko nje, u nedogled, kao nebo, kao more, da je prelijem nježnošću što vri u meni kao vrutak. Ne boj se, kažem. Volim te, kažem. Ko nam šta može, kažem. I osjećam se kao gospodar svijeta dok držim na rukama trudnu ženu u vreloj sobi iznad mahalske pekare.«* (Selimović 1986: 108).

Treća situacija, u kojoj se mirisom opisuje radnja Mule Ibrahima usred Čaršije, koju Ahmet opisuje ovim rečima: *»Radnja je usred čaršije, u Mudželitima, pod sahat-kulom, malena i neugledna, vrela i zagušljiva ljeti, zindanski hladna zimi, uz javne nužnike što su zaudarali nepodnošljivo, pa smo Mula Ibrahim i ja, na smjenu palili tamjan i mirisno korijenje anduza, kao u bogomolji, da umilostivimo nečiste sile smrada. Ali je to kađenje malo pomagalo, i nije nam ostalo ništa drugo već da se naviknemo.«* Na to mu Mula Ibrahim odgovara: *»Čovjek se navikne na svaki smrad.*

[...] A ovaj smrad, vidiš, meni upravo odgovara.[...] Evo kako: zašto su javni nužnici ovdje? Zato što je ovo središte čaršije. A meni baš takvo mjesto treba, pod nogom je svakome. A birajući između čistoga vazduha sa sirotinjom, i smrada sa zaradom, pametan čovjek neće mnogo razmišljati. Dvije lubenice pod jedno pazuhu ne možeš staviti, dva dobra teško možeš sastaviti. Neka nije gore.» (Selimović 1986: 25).

5. LIKOVI U ROMANU

5.1 Lik Ahmeta Šabe

Ahmet Šabo, glavni je junak ovog romana, ratnik koji se vratio iz rata da bi započeo novi život u Sarajevu, bez porodice, koju mu je uzela kuga. Određenu meru ličnog smiraja pronalazi u vezi, u koju je ušao sa Tijanom – mladom hrišćankom, u koju se zaljubio. Ahmet ne zna kako da se ponaša u društvu, što je očigledno i u njegovom razmišljanju, u njegovom raspoređivanju misli u vezi društva i društvenog sistema, koji je na vlasti. Nakon povratka radi kao pisar u pisarnici kod Mule Ibrahima, koji od njega traži da mu pomogne da ukrasi radnju za sultanov rođendan. Ahmet odbija da mu pomogne, u čemu se vidi u kojoj meri Šabo ne shvata svoje građanske dužnosti. Kasnije na poziv hadži Duhotine odlazi na sijelo, kojem prisustvuju i ljudi od uticaja, koji nisu baš želeli da čuju istinu, koju im je Ahmet rekao. Zbog uvrede vlasti u pijanstvu, kasnije biva otpušten kod Mule Ibrahima i nikako ne može da nađe novi posao. Uprkos tome ostaje "vedar i moralno čist", jer se ne uklanja vlasti. Zato se odluči pomoći mladom studentu Ramizu, koji je upravo zbog svojih reči bio zatvoren u tvrđavu. *»Ahmet Šabo trenutak izazova mehanizmu sile i vlasti upućuje na sijelu kod hadži-Duhotine, usred sveta neprijateljskih očiju i strahova, sveta koji dugo pamti a ništa ne prašta. Jednostavno: nije mogao više i odušio je u govoru: protiv hipokrizije moćnika, protiv straha koji tu hipokriziju održava, protiv nesaglasnosti njegove istine i opšte "istine"«* (Eregić 2000: 91). Ahmet traži bit u svakom činu i njegovom nosiocu, a ti konfliktni odnosi testiraju Ahmetovu sposobnost da upravlja životnim pitanjima. On želi pronaći vezu sa drugim ljudima, jer veruje da može pronaći zajednički jezik sa svima, bez obzira na različitost. Na kraju romana, Ahmet ponovo razmišlja o drugim ljudima, sada o njegovom potomstvu i potomcima drugih. Za njih želi *»da žive u "normalnoj" liberalnoj državi, koja svojim građanima ne nameće izuzetne zahtjeve, koja im omogućava prostor da žive i misle kako žele, a koja od njih zauzvrat traži da na svoj skromni način doprinesu njenom daljem razvoju«* (Lešić, Martinović 2010: 117).

5.2 Ostali likovi

Osim glavnog lika romana, pojavljuju se i ostali likovi, koji su imali velik uticaj na Ahmeta Šabu. Bez njihove podrške Ahmet ne bi mogao proći kroz sve događaje i životna iskustva. Najbitnije osobe u njegovom životu opisaćemo u nastavku.

TIJANA: supruga Ahmeta Šabe, hrišćanka. Prva i najbitnija osoba u Ahmetovom životu. Nikada se ne ljuti na muža, niti pokazuje veliku ljubomoru. Ona je njegov oslonac i životni saputnik, bez koje Ahmet ne bi mogao proći i preživeti sve što mu se dogodilo. Iako su siromašni, i žive iznad pekare, Tijani je dovoljno da ima Ahmeta uz sebe i da se vole, jer njihova uzajamna ljubav zapravo daje smisao svemu.

Zaljubljeni Ahmet govori: *»Neznam odakle je našla u meni sve te divne osobine o kojima nisam ni sanjao, niti sam želio da ih imam. Ali zašto bih kvario njenu naivnu sliku? Zašto joj ne bih izgledao kako me ona vidi? Biću njen ponos i zaštita, ovakav nikakav, podržaću njenu vjeru u mene, jer joj je potrebna. Biću tobože snažni hrast nad njenom krhkom stabiljkom. Izgleda da zaista sanjamo život.«* (Selimović 1986: 95).

STUDENT RAMIZ: u romanu Ramiz viđen je kao simbol napretka društva i posebno pojedinca u gomili naivnih ljudi i istomišljenika. Postao je simbolom upravo zbog njegove hrabrosti suprotstaviti se vlasti i reći ljudima sve što stvarno misli o njima, iako bi trebao to izbegavati u mnoštvu situacija, naročito jer govori protiv vlasti i države.

Nakon prvog susreta sa Ramizom, Ahmet o njemu ima dobro mišljenje: *»Neobičan mladić. Biće divan čovjek ako ne uspije u onome što želi, strašan ako uspije. Bio bi ponosan na svoju čistu misao i poslije, kad bi već odavno bila uprljana. Sad je protiv nasilja, zavešće ga u ime slobode. Sad je za slobodu, ugušiće je u ime vlasti. Boriće se surovo za svoje uvjerenje, smatrajući da je plemenito, ne znajući da je postalo neljudsko. Biće najljući neprijatelj protiv sebe bivšeg, i čuvaće, kao hamajliju, ogrubjelu sliku svog nekadašnjeg zanosa. A ako ne uspije, kao i toliki drugi, ako mu*

sadašnji bivši zanesenjaci presijeku put, njegovo stradanje će učiniti više nego pobjeda. Sačuvaće se u ljudima dirljiva uspomena na žrtvu i na misao koja nije postala stvarnost. I, začudo, to je najljepše od svega što čovjek može da učini: da pokuša i da ne uspije.» (Selimović 1986: 176).

MULA IBRAHIM: vojni pisar, sa kojim se Ahmet sprijateljio i kojeg je izvukao iz reke, spasio ga. Kasnije Mula Ibrahim bio je Ahmetov poslodavac, a takođe ga je vrlo dobro razumeo. Ali nakon događaja na sijelu hadži Duhotine, Mula Ibrahim boji se za svoj opstanak u čaršiji, pa tako otpušta Ahmeta sa mesta pisara. I pored toga što ga je otpustio, Mula Ibrahim i dalje pomaže Ahmetu u pronalaženju novog posla, što mu na kraju uspe, kad mu nađe posao učitelja. Osim što je Mula Ibrahim dobar čovek, zbog svog straha od socijalnog proterivanja, ne usuđuje se suprotstaviti vlasti, iako je svestan nepravde.

Nakon toga što biva otpušten sa strane Mula Ibrahima, Ahmet mu još uvek želi sve dobro: *»I zašto bi se moja budućnost morala vezati baš za smrdljivi dućan pisara Mula Ibrahima? On bi pustio da me talas odnese i kad bi mi bilo teže nego sad, zato je možda bolje što smo se razvezali u času kad ne visim nad ponorom. Srećan ti ostanak, dobri čovječe, koga strah čini tako nesigurnim prijateljem. Teško tvojim ćosavim pomoćnicima, bićeš nemilosrdan prema njima: oni te nisu izvlačili iz nabujale rijeke. [...] Vidiš, još mislim dobro o tebi, i želim da se ponekad probudiš usred noći, i da dugo sjediš prekrštenih nogu na postelji, mučeći se kajanjem i stidom, zbog mene. Ali, neka ti je bogom prosto, nisi ti birao svoju sitnu dušu, dali su ti je, ne pitajući, došao si na red kad drugih, boljih, nije više bilo. Alahemanet, čovječe kao i svi ostali, koji čine zlo ali ga ne smišljaju. Od onih drugih, koji zlo smišljaju i obređuju, neka bog sačuva i tebe i mene.» (Selimović 1986: 104).*

MAHMUT NERETLJAK: u romanu predstavljen kao optimist ali je ipak bio malo povučeniji u društvu. Mahmut je želeo ući među više slojeve, ali ljudi s uticajem nisu bili previše zainteresovani za njega. Bio je Ahmetov prijatelj, koji se je za sve loše što je učinio, uvek iskupio, jer mu je bilo prijateljstvo bitno. Mahmut je takođe bio taj,

koji je pomogao Ahmetu sa donošenjem namirnica, kad je bio Ahmet na dnu. Taj isti je želeo Ahmetu pomoći u pronalaženju posla, tako da ga je preporučio samom defderdaru Bekir-agi Đugumu. Ali taj razgovor nije se dogodio, jer je Bekir-aga Đugum umro. No, Mahmut je dolazio kod Ahmeta i kad ga je oborila groznica, jer je brinuo za njega. Ahmet se seća: *»I Mahmut je dolazio, njega nisam zapamtio, nisam ga se bojao. Treći dan, kad sam došao sebi, suzio je od sreće. [...] A čovjeku su od svega najvažniji prijatelji. Bilo mu je pusto i teško bez mene, izlazio je na drum, u polje, iako je znao da još nećemo doći, tako mu je bilo lakše, činilo mu se da nam je bliži, a kad me bolest oborila, neprestano je sjedio nada mnom, ljut na mene. [...] Dobrog prijatelja nije lako naći. [...] Šta je to sad? Ovaj smiješni sanjar više voli nesigurnost sa snovima nego sigurnost sa samoćom. Divio se neobičnim poslovima, a zapali su ga najobičniji i najdosadniji. Dospio je dotle, da hrani mačke i ganja miševе, on, koji je maštom letio po oblacima, i osjećao se prevaren, teže nego da je i dalje tavorio u bijedi, gajeći neostvarivu nadu.«* (Selimović 1986: 439-440).

OSMAN VUK: kockar. Optimista, koji je imao šašavu narav. Nije loš čovek, osim ako ga neko ne naljuti. Pomognuo je Ahmetu i Šehagi osloboditi studenta Ramiza iz tvrđave, gde je čekao smrt. Osman je pametan, što možemo zaključiti po tome, jer je on bio taj koji je osmislio plan za oslobađanje Ramiza. I na kraju bio je jedini, koji je zapravo mogao smiriti umirućeg Šehagu, daleko u tuđoj zemlji. Kada su se uoči Bajrama odlučili izvesti otmicu, Osman Vuk ostao je u mejhani, gde je slavio kraj bajramskog posta. U priči, koju je Mahmut sledeći dan ispričao Ahmetu, Osmana opisuje: *»A i taj Osman Vuk, nije vuk, već arslan, on sve može što iko može a ne može svako što on može. Sve mu je novo, sve muževno, sve veselo, i ono što zna i ono što kaže. [...] On je najvedriji, najzanimljiviji, najbolji, najpametniji, najhrabriji čovjek koga je ikad vidio.«* (Selimović 1986: 271). A kad se je saznalo za otmicu, pa je Tijana pitala Ahmeta, da li možda on zna nešto o tome, nije hteo da joj odgovori jer nije želeo da je meša u to, ali je sebi govorio, jer ga je Osman ujedno i oduševljavao: *»Nije izveo Ramiza iz tvrđave, ali je sve učinjeno po njegovoj zamisli. [...] On radi ono što hoće, uzima od života što mu se sviđa, pametan je da smisli sve što mu treba, a površan da bi*

mislio o razlozima i posljedicama. [...] On misli samo na sebe. Život je za njega radost, uživanje, pustolovina. On je vjetar, podnevno sunce, proljetna kiša, on čini svoje, on živi, kao priroda, drugi uzmu od njega što mogu, što on dopusti, ne obazire se ni na koga, i ide svojim putem koji ne vodi nikud. On ne sanja, već budan, i žedan svega, ide kroz život, ne želi već uzima, ne brani se već napada.[...] Možda se upustio iz prkosa, zbog nemirna duha, da učini nešto neobično i opasno, da bi uživao u zbunjenosti tragalaca, smijući im se i navodeći ih na pogrešan trag.» (Selimović 1986: 279).

6. DRUŠTVENI SISTEM U *TVRĐAVI*

Društveni sistem analiziraćemo prema odnosu između pojedinca i vlasti. Taj odnos morao bi se osnivati na komunikaciji između vlasti i društva, koja je očigledno odsutna u ovom romanu. U *Tvrđavi*, Ahmet Šabo predstavljen je kao primer nemogućeg istinskog odnosa između pojedinca i moćnika, jer moćnici uvek nađu način da ostanu na vlasti i superiorni; poslužuju se nasilja te traže (od drugih) da poštuju pravila i zakone. Taj manjak komunikacije primećuje i sam Ahmet: *»jezika među nama zajedničkog nema, misli zajedničke nema, života zajedničkog nema«* (Selimović 1986: 86). Vlast društvu i putem poniženja pokazuje svoju neupitnu moć i uticaj, a podređenom društvu pokazuje kako završe oni koji se suprotstave autoritetu.

Vlast tako zabranjuje reč, odnosno zabranjuje da se govori istina o ljudima na vlasti. To se oslikava i u Šabinom razmišljanju nakon Ramizove oštre ispovesti, tj. istine: *»Htio sam da ga pitam, zar do slobode da se dođe nasiljem? Zar se protiv zla mora upotrijebiti zlo? I ko će to drugo zlo iskorijeniti? I kako ga zaboraviti? [...] Riječ je odliv suviše krvi, rasterećenje od muke, privid slobode. Vlast bi trebalo da je njeguje i podstiče, a ne da je guši, da priređuje svečanosti govorenja, ili još bolje, psovanja, kao pjevanje, kao molitvu, kao čišćenje.«* (Selimović 1986: 171).

Ahmet je zapamtio Ramizove reči i ono je rekao u hoćinskim šumama, pa je to i sam ponovio, na sijelu hadži Duhotine, izazvan od Džemala Zafranije: *»Čovjek uvijek izmisli razlog izvan sebe, da bi se oslobodio odgovornosti i krivice. To je podsticaj za zajedničku neodgovornost. Teško čovječanstvu dok je tako. [...] Nastavio sam da govorim, sad već moram. Ne bojim se, ali ću objasniti šta mislim. Potrebno je da neko kaže. Ne možemo svi ćutati, uvijek. [...] Život ovog naroda je glad, krv, muka, bijedno tavorenje na svojoj zemlji i besmisleno umiranje na tuđoj.«* (Selimović 1986: 73).

U nastavku ponovo se upućuje na nemoć pojedinca u sukobu sa institucijom, sa događajem koji je sledio prethodnom, kad su Ahmeta pretukli, nakon što je otišao sa sijela. Ahmet je tu društvenu zajednicu, vlast, koja je poslala svoje podanike, da ga pretuku, nazvao zverinjakom, prema njihovom ponašanju prema njemu: *»šta su učinili*

od mene? I zašto? Zar zato što sam bio glup, što sam bio pijan, što sam bio izazvan? Zar zato što sam rekao što i ne mislim? Zar zato što sam rekao ono što mislim? Kad se tako svete vrapcima, šta će učiniti kopcima? Šta su oni? Osioni ludaci? Maloumne siledžije? Zvijeri? Ja, crv, sitan i nevažan, šta sam mogao učiniti njima, slonovima? Kakvu sam im štetu mogao nanijeti? [...] Ja sam pijesak pod njihovim nogama, ptica što zanijemi kad kobac nadleti šumu, glista, koju kokoš kljucne, kad izađe iz svojih podzemnih hodnika. Ja sam mali čovjek koji je zaboravio da je mali. Uvrijedio sam ih što se usuđujem da mislim. Zašto im je bila potrebna ta osveta? Da me uplaše? Da mojom kaznom uplaše druge? Da likuju nad slabim? Da zabrane misao? Da zabrane riječ? [...] Ja, ludi vrabac, pošao sam jastrebu u pohode. Jedva sam izvukao živu glavu. Bilo, i neće više. Greška je suviše velika da bih je ponovio.» (Selimović 1986: 85).

Sa tim, Ahmet je hteo da obrazloži taj akt nasilja kao učestalo funkcioniranje vlasti. Jer vlast sama, tj. moćnici, neće lično da obračunaju sa neistomišljenicima, nego će poslati svoje podanike, koji su u većini slučajeva ljudi upitnog morala i karaktera, ali su strašni čime i učvršćuju poziciju vlasti u društvu. Možemo pretpostaviti – što se i događalo u istoriji – da su ti »izvršioци kazne« bili delinkventi i kriminalci. *»A naši su to učinili; svoji to uvijek i čine. I to tako da ostane trag za cio život. Uzalud su me prali noćas, uzalud ću se prati sutra, i godinama, poniženje neću moći da sperem. [...] Neću uništiti svoj život zato što postoje divlje zvijeri. Ponizili su me, tuđom rukom, oni za sve imaju izvršioce, vječne sluge, bez savjesti i bez razuma, kakvi su i sami, drukčiji samo po tome što imaju moć presuđivanja i vlast nad ljudima, mada nikad neću shvatiti kako i odakle. Svi im se podsmijevaju, svi ih preziru, a svi ih se boje. I ja ih prezirem, i ja ih se bojim. Ponizili su me, ispljuvali, uprljali, al me neće oboriti«.* (Selimović 1986: 85).

Ahmet Šabo zatim razmišlja i o mogućoj žalbi ali brzo shvata da je u svetu u kome živi, besmisleno tražiti ikakvu pravdu, jer je pojedinac potpuno nevažan u tom sistemu prožetom silom i nasiljem. To možemo potkrepiti Ahmetovim promišljanjem: *»A opet, stidim se da priznam kako sam posljednja fukara na ovom svijetu, koga biju na ulici kao prezrenog kokošara. Nizašto. Bez straha da će ikome odgovarati, bez straha da će*

bilo ko upitati: šta to uradiše od čovjeka? Ne mogu čak ni da tužim. Koga? Mrak, vještice? I zašto? Svijet bi mislio, kao i Mahmut kad me našao, da sam bio pijan. [...] Mogu da mislim što god hoću, učiniti ne mogu ništa. U današnjem svijetu ostaju nam samo dvije mogućnosti, prilagođavanje ili vlastita žrtva. Boriti se ne možeš, kad bi i htio, onemogućiće te na prvom koraku, pri prvoj riječi, i to je samoubistvo, bez dejstva, bez smisla, bez imena i uspomene. Nemaš mogućnosti da kažeš ono što ti je na srcu, pa da poslije i stradaš. Premlatiće te da ne progovoriš, da iza tebe ostane sramota ili ćutanje.» (Selimović 1986: 91).

U tim vremenima strahovlade, smrt je često bila kazna za slobodnu i kritičku misao. Tako jedan čovek biva ubijen, jer je progovorio o negativnim osobinama društvenih velikaša, kao što su sebičnost, oholost i izvođenje terora nad narodom pa i sprečavanje slobodne misli i reči. Kao što smo već pomenuli, vlast sa svojim protivnicima obračunava na diskretan način, noću i uz pomoć ljudi upitnog morala. S takvim činom se ne otkriva vlast kao vršilac kazne, jer bi izgubila na popularnosti, ali onome koji je dobio kaznu, jasno poručuju zašto i od koga je kažnjen. Tako su Ahmeta Šabu pretukli nepoznati momci: *»Osjetio sam da mi se glava rasprsnula od udarca i, padajući, čuo sam nejasno kako oko mene klopava mnogo nogu, kao majice o bubanj.[...] Boljela me glava, boljela me kičma, boljele su me ruke i noge, u ustima je gorjela vatra. I opet mi je nesvjest otjerala muke.[...] A eto, noćas su gospodara tog carstva nad mahalskom pekarom, punom žohara, pacova, kašlja i čegrtanja, te osvojene vlastite planete od tri metra širine, noćas su tog gospodara usrali i upišali. Ni Rusi mi ne bi to učinili, da su me uhvatili u svojoj zemlji; ubili bi me, i to bi bilo pošteno. A naši su učinili; svoji to uvijek i učine. I to tako da ostane trag za cio život«.* (Selimović 1986: 78).

Represija, možemo reći, koja je bila vršena nad Ahmetom, bila je rezultat reakcije vlasti na reč pojedinca, odnosno izgovorenu istinu, koja je ugrožavala stabilnost i čvrstost vladajuće strukture. Ali, nisu bili samo pojedini ljudi izloženi toj represiji vlasti. U romanu pominje se selo Župča kao iznimka, jer je bila cela zajednica izložena represiji, jer nisu hteli davati ratnu pomoć, i o kojima pri kraju romana Ahmet kaže da su bili jedini seljani koji su se pobunili i koji su oterali carske službenike, te kako Ramiz nije uzalud proveo vreme u tvrđavi. Želja vlasti da izbrišu te Ramizove reči se

nastavlja s tim što žele da im Ahmet pomogne tako što bi uticao na Ramiza, jer su bili vrlo bliski. Pa tako Džemal Zafranija uverava Šabu: *»Treba mu skinuti oreol mučenika, moramo zatrti sjeme njegovih riječi, da ne iznikne nijedna rđava posljedica. [...] Težak je strah od smrti, moj Ahmete. Neka ode u džamiju i kaže ljudima da je pogrešio kad im je onako govorio, da je bio lično ogorčen i tako se svetio, a sad je razmislio o svemu i kao pošten čovjek, žali što ih je upućivao krivim putem. Ako to kaže, to ili slično, pustićemo ga.«* (Selimović 1986: 239). A ta želja da se Ramiz odrekne svojih reči, to je zapravo vrhunac delovanja takve vlasti – zabraniti ljudima vlastito mišljenje, pogled na život i, naravno, stvarnost. Vlast zapravo želi uništiti identitet pojedinca, jer se mora čovekov identitet uklapati u okvire njenih mislih. Aspekt važnosti reči posebno je izražen u totalitarnim društvenim sistemima, kakav je i u *Tvrđavi*, u kojem je vlast mnogo osetljiva prema ispoljavanju kritičkih stavova pojedinca pa tako sa svojim zakonima i pravilima pokušavaju suziti granice slobodnog govora te zabranjuju priču o određenim temama ili na kraju krajeva ograničavaju opseg u kojem se može diskutirati o njima.

7. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu istraživala sam kakav je odnos između pojedinca i društvenog sistema tj. vlasti u Selimovićevom romanu *Tvrđava*. Rad sam zamislila prema teorijskom delu u kojem saznajemo detalje iz Selimovićeve biografije, koji su imali veliki uticaj na njega kasnije u životu, kao što je streljanje njegovog starijeg brata Šefkije, koji je bio i najveći razlog, da je Selimović odlučio napisati njegovo najpoznatije delo, *Derviš i smrt*. Pomoću citata iz knjige, detaljno sam predstavila sadržaj romana, a kasnije i teme romana. Tu sam ugotovila, da se u romanu *Tvrđava* pojavljuju tri, po mom mišljenju, najbitnije teme, kao što su vizija ljudskog života u društvu u kojem se nalazi, pa sam analizirajući tu temu, povezala sa temom statusa Bosne u 17. veku. Došla sam do zaključka, da je autor izabrao taj period u istoriji, jer je zapravo opisivao neke teme, koje su i danas aktuelne (rat, žrtva, osveta, moć, ljubav), želeo je pokazati, da se sve to može desiti u bilo koje vreme i u bilo kojem društvu, pa je tako nastojao i da pokaže kulturni identitet države, koji vidi kao interakciju različitih društava (venčanje hrišćanke Tijane sa muslimanom Ahmetom i njihov život u Sarajevu, koji važi za izuzetno izrazito muslimansko okruženje). I treća tema, koju sam zapazila u romanu je upotreba mirisa za opisivanje prostora i ljudi. Sa daljom analizom likova u *Tvrđavi*, ugotovila sam, da je na Ahmetov život imalo uticaja više ljudi, počevši sa njegovom ženom Tijanom, koja je bila njegov oslonac i koja mu je u najgorim trenucima pružala mir i spokoj. Ostali uticajni likovi su bili njegov prijatelj i poslodavac Mula Ibrahim, koji mu je uprkos tome što ga je otpustio, mnogo pomagao, pa odmah iza njega student Ramiz, zbog kojeg je Ahmet skupio hrabrosti pa se usudio progovoriti istinu o uticaju vlasti nad običnim ljudima, znači ono što vlast nije htela i trudila se da prećuti, a što možemo prepoznati i u sledećih par citata:

»Vlast je i najteži porok. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se gubi ljudski lik. [...] Poštene i mudre vlasti nema, jer je želja za moći bezgranična. Čovjeka na vlasti podstiču kukavice, bodre laskavci, podržavaju lupeži, i njegova predstava o sebi uvijek je ljepša nego istina. [...] Odmah stvaraju vječne zakone, vječna načela, vječno

ustrojstvo, i vežući vlast uz boga, učvršćuju svoju moć. [...] A ko drži ovu zemlju, ko je hrani, ko brani? Narod. A oni nas globe, kažnjavaju, zatvaraju, ubijaju.» (Selimović 1986: 169, govori student Ramiz).

»Ovi ljudi su mozak i snaga grada, i kad bi se kojim čudom svod džamije srušio, grad bi ostao bez pameti i bez značaja.« (Selimović 1986: 229).

Sudeći po tim citatima, i analizirajući odnos pojedinca i vlasti, došla sam do zaključka, da se moja pretpostavka sa početka diplomskog rada ovrgne, jer odnos nije nimalo pozitivan, ni sa strane pojedinca a ni sa strane vlasti, jer se vlast uopšte ne trudi pomoći običnom čoveku, nego je još zabranila ljudima da govore istinu. I svakog koji prekrši to pravilo, kažnjavaju na najgori mogući način (zatvaranje u tvrđavu, ubijanje). Vlast se boji za sopstveno postojanje, misli ako će narod saznati istinu, neće biti više toliko naivan da bi ga mogla vrteti oko malog prsta. U tom slučaju, narod bi se pobunio, pa bi se verovatno tadašnja vlast izmenila novim moćnim ljudima, koji bi više marili za narod nego za sebe. Jer je vlast mnogo osetljiva prema ispoljavanju kritičkih stavova, pa želi suziti granice slobodnog govora i zabranjuje priču o određenim temama. Još jedan očigledan primer suzbijanja prava na reč sa strane vlasti možemo primetiti u citatu u kojem se pominje vera i pesnik: *»Vjera je zakon koji uređuje cio život. Poezija je izvan tog zakona, ona ga ne priznaje, traži slobodu za riječ i misao, i odriče savršenstvo svijeta koji je bog uredio. Snom živjeti, u nadanju, u čekanju, znači ne pristajati na ovo što jest. To je pobuna.«* (Selimović 1986: 167). Ali Ahmet, koji na kraju ostaje pozitivan lik, pretpostavlja da se tu radi samo o strahu, jer kaže: *»A meni se čini da je strah najveća sramota ovog svijeta.[...] Čovjek je opkoljen strahom, kao plamenom, potopljen njime kao vodom. Plaši ga sudbina, plaši ga sutrašnji dan, plaši ga vladajući zakon, plaši ga moćniji čovjek, i on nije ono što bi htio biti, već ono što mora da bude. [...] Ne vrijedi se, vala, ni bojati. Nije lako ne bojati se, ali ne vrijedi. Prođe čovjeku život u strahu, pa kao da nije ni živio. Šta će mu onda i život?«*. (Selimović 1986: 374-376).

Na kraju ove sažete analize možemo zaključiti, da se radi o polubiografskom i društveno-kritičkom romanu Meše Selimovića, jer su neke scene u romanu inspirisali događaji iz njegovog života (kad se Ahmet Šabo vrati kući prljav nakon toga što su ga

pretukli, pa se njegova supruga Tijana brinula o njemu i čistila ga) – scena inspirisana događajem, kad je Selimović došao kući sav umazan, pa se njegova žena Darka brinula o njemu. A sa druge strane, Selimović je hteo kritizirati društvo, iz različitih perspektiva i u drugačijem vremenskom periodu (kritika vlasti Osmanskog carstva, koja je uticala na Ahmeta, a i kritika vlasti SFRJ, koja je uticala na život Meše Selimovića).

Na pitanje razumevanja romana sa strane čitaoca teško je odgovoriti. Razlog za to je, jer se sa svakim novim čitanjem razumiju događaji drugačije, uvek iz druge perspektive, jer postoje dva različita razumevanja. Jedan je iz perspektive đaka, koji mora roman pročitati kao lektiru pa se ne fokusira toliko u sam sadržaj, a drugi iz perspektive odrasle osobe, koja je neke stvari u životu već prošla, pa se može identifikovati sa raznim scenama u romanu.

8. POVZETEK

V diplomski nalogi je prikazana analiza odnosa med posameznikom in družbenim sistemom tj. oblastjo v državi v romanu *Trdnjava* Meše Selimovića. Cilj dela je določiti in na primerih pokazati svojevrstno naivnost in prepričanje ljudi o pomenu oblasti ter pogumu posameznika da se takšni oblasti upre. Pri analizi tega dela sem naletela na težave pri razumevanju samega dela in tega kar je pisec želel povedati. Toda po ponovnem branju mi je uspelo prepoznati teme, ki se pojavljajo v romanu in ki bi jih lahko enostavno povezali s temami sedanjega življenja, teme kot so vojna, žrtev, maščevanje, moč in ljubezen. Prvi del diplomske naloge je posvečen teoriji, začevši z življenjepisom avtorja, iz katerega izvemo, da so nekateri dogodki iz avtorjevega življenja vplivali tudi na njegovo pisanje in delo. Teorijski del se nadaljuje vse do podrobne predstavitve vsebine romana, ilustrirane s citati iz romana. Nadaljevala sem z analizo tem in analizo najpomembnejših literarnih oseb, kjer sem izvedela da je v delu veliko oseb, ki imajo močan vpliv na glavnega akterja v romanu, tj. Ahmeta Šabo. Prav tako sem ugotovila, da je za Selimovića status Bosne v njegovih delih zelo pomemben, saj je želel skozi roman (posredno) kritizirati takratno oblast v državi. Drugi del naloge je posvečen družbenemu sistemu v *Trdnjavi*, gre za analizo odnosa človeka in oblasti, kjer je avtor želel pokazati da se vse lahko zgodi komurkoli in v kateremkoli časovnem obdobju, hkrati pa je hotel, da je iz napisanega razvidna kulturna identiteta države, ki jo avtor vidi kot posledico interakcije različnih skupnosti. S to diplomsko nalogo sem poskušala določiti kolikšen vpliv ima oblast na navadnega človeka ter koliko poguma lahko ima posameznik, da se upre sistemu.

8.1 Resumen

En la presente tesis voy a analizar la relación entre el individuo y el sistema social, es decir la autoridad en el país en la novela *La Fortaleza* de Meša Selimović. El objetivo del trabajo es definir y mostrar con ejemplos la ingenuidad y la creencia del pueblo en el poder y también el coraje del individuo para resistir tal autoridad. Después de la primera lectura tenía algunas dificultades de comprensión, pero al leerla segunda vez he podido entender lo que el autor quiso decir con ella e identificar los temas que se pueden conectar fácilmente con los temas actuales de la vida, como la víctima, la guerra, la venganza, el poder y el amor. La primera parte de la tesis está dedicada a la teoría, que es basada en la biografía del autor, de la que nos enteramos de que ciertos eventos en su vida tienen mucha influencia en su escritura. La parte teórica continúa con el resumen detallado y presentado con las citas del libro. En continuación me centro en los temas y los personajes principales, aunque en el libro hay una gran cantidad de personajes que tienen un fuerte impacto en el protagonista de la novela, Ahmet Šabo. Como un elemento importante aparece también el estado de Bosnia porque Selimović quería a través de la novela (de forma indirecta) criticar el gobierno de entonces. En la segunda parte de la tesis me dedico al sistema social en *La Fortaleza*, que se refiere al análisis conciso de la relación del hombre y las autoridades, con lo que el autor quería mostrar que todo puede suceder a cualquier persona, en cualquier momento; pero al mismo tiempo quiso subrayar la identidad cultural del país, cual el autor veía como el resultado de la interacción de las diferentes comunidades. Con esta tesis he tratado de determinar el grado de influencia del gobierno en el hombre común y cuánto valor tiene, o puede tener el individuo para resistir el sistema.

9. IZVORI I LITERATURA

1. Selimović, Meša (1986): *Tvrđava*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
2. Popović, Radovan (2009): *Derviševa kobna ptica*, Beograd: Službeni glasnik.
3. Lešić, Zdenko, Martinović, Juraj (ur.) (2010): Međunarodni naučni skup Književno djelo Meše Selimovića, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
4. Rotar, Janez (1985): *Književnost in spoznavanje, recepcija del 20.stoletja*, Ljubljana: Cankarjeva založba
5. Eregić, Miroslav (2000): *Duh i čin: eseji o romanima Meše Selimovića*, Banja Luka; Beograd: Zadužbina »Petar Kočić«.
6. Deretić, Jovan (1983): *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Nolit.

LITERATURA SA INTERNETA:

1. Blogger.ba: Tvrđava, Meša Selimović, 16. 1. 2010:
<http://citaonica.blogger.ba/arhiva/2010/01/16/2408602> (preuzeto 1. 8. 2014)
2. Youtube.com: Nedjeljna lektira: Tvrđava (Meša Selimović), 18. 2. 2013:
<https://www.youtube.com/watch?v=sDrppe3aBNE> (preuzeto 18. 7. 2014)
3. Blogspot.com: Lektira: Tvrđava, Meša Selimović, 16. 5. 2011:
<http://lektire-cipiripi.blogspot.com/2011/05/tvrđavamesa-selimovic.html>
(preuzeto 20. 7. 2014)
4. Camo.ch: Savremeno razdoblje, Pisana književnost:
http://www.camo.ch/savremeno_razdoblje.htm (preuzeto 16. 9. 2014)
5. Wikipedia: roman: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Roman> (preuzeto 16. 9. 2014)
6. Tacno.net: Represija kao dio diskursa moći u romanima Meše Selimovića, Nedžad Dedović, 2. 8. 2012:
<http://tacno.net/novosti/represija-kao-dio-diskursa-moci-u-romanima-mese-selimovica/> (preuzeto 16. 9. 2014)

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo **Pojedinac i društveni sistem u *Tvrđavi Meše Selimovića*** v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 6.10.2014

Irma Demić